

УДК 94(477) «1941– 43»

НАЦИСТСЬКИЙ «НОВИЙ ПОРЯДОК» НА ЧЕРКАЩИНІ (1941 – 1943 рр.)

Оксана ЯШАН

кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу військової історії ННДІУВІ

Анотація. У статті досліджується функціонування режиму «нового порядку» на окупованих територіях Черкаської області у період з 29 липня 1941 р. по 23 вересня 1943 р. Зокрема, розкривається ідеологічне підґрунтя нацистської окупаційної політики. Характеризуються методи, форми та засоби здійснення репресивної окупаційної політики нацистів у регіоні.

На підставі проведеного дослідження зроблено висновки, що втілення «нового порядку» зводилося до розподілу людства на «повноцінні» та «неповноцінні раси»; присвоєння німцям – «справжнім арійцям» – права на панування над іншими народами; необмеженої економічної експлуатації, сваволі окупантів, широкого застосування різноманітних форм фізичного терору.

Ключові слова: Черкаська область, окупація, «новий порядок», фізичний терор.

НАЦИСТСКИЙ «НОВЫЙ ПОРЯДОК» НА ЧЕРКАСЧИНЕ (1941 – 1943 гг.)

Оксана ЯШАН

кандидат исторических наук, доцент,
старший научный сотрудник отдела военной истории ННИИУВИ

Аннотация. В статье исследуется функционирование режима «нового порядка» на оккупированных территориях Черкасской области в период с 29 июля 1941 г. по 23 сентября 1943 г. В частности, раскрывается идеологическая основа нацистской оккупационной политики. Характеризуются методы, формы и средства осуществления репрессивной оккупационной политики нацистов в регионе.

На основании проведенного исследования сделаны выводы, что в основу реализации «нового порядка» было положено деление человечества на «полноценные» и «неполноценные расы»; присвоение немцам – «настоящим арийцам» – права на господство над другими народами и как следствие – неограниченная экономическая эксплуатация, произвол оккупантов, широкое применение различных форм физического террора.

Ключевые слова: Черкасская область, окупація, «новый порядок», физический террор.

NAZI «NEW ORDER» IN CHERKASY REGION (1941 – 1943)

Oksana YASHAN

Candidate of Historical Sciences, associate professor,
senior research associate of Department of Military History of NRIUSWH

Annotation. *In the article author researched functioning of the «New Order» regime in Cherkasy region from July, 29, 1941 till September, 23, 1943. In particular, ideological background of the Nazi occupation policy is examined. The author analyzed methods, forms and means of occupation policy implementation in the region.*

It is concluded that division of the mankind into «valuable» and «non-valuable» races, assumption by the Germans (real Aryans) a right for domination over other nations, absolute economic exploitation, arbitrariness of the occupants and wide use of different forms of physical terror were taken as a basis of the «New Order» policy.

Key words: *Cherkasy region, occupation, «New Order», physical terror.*

Найвагомішими подіями ХХ ст., що суттєво вплинули на подальший історичний розвиток людства, були Друга світова та Велика Вітчизняна війни. Так, на нашу думку, заслуговує на дослідження проблема щодо спроб нацистської Німеччини встановити «новий порядок» на більшій частині Західної, Центральної та Східної Європи. Українські землі були територіями, де реалізація на практиці основних напрямів «нового порядку» відбувалась з особливою цинічністю та жорстокістю, які поставили під загрозу ліквідації не тільки державності українського народу, а й повного знищення його як етносу. Актуальність дослідження полягає в тому, що нині робляться спроби сфальсифікувати історію Великої Вітчизняної війни, перекреслюючи жертвний подвиг цілого покоління наших співвітчизників.

Окремі аспекти окресленої проблеми знаходили висвітлення в публікаціях таких вітчизняних дослідників, як А. Іржавська, В. Мельниченко, В. Шевчук, Г. Голиш, Н. Нагорна, О. Перехрест, Р. Загоріна.

Мета даного дослідження полягає в тому, щоб на підставі комплексного аналізу джерел показати функціонування режиму «нового порядку» на окупованих територіях Черкаської області у період з 29 липня 1941 р. по 23 вересня 1943 р. Для досягнення поставленої мети

є доцільним вирішення таких дослідницьких завдань: виявити ідеологічні засади, мету та результати запровадження нацистської національної політики на Україні і Черкащині, зокрема в 1941 – 1943 рр.; розкрити форми, методи та практичну реалізацію репресивної окупаційної політики нацистів у регіоні.

Готуючись до війни з Радянським Союзом, керівництво Третього рейху розробило низку планів військового, економічного та політичного майбутнього СРСР загалом і України зокрема, в основі яких лежав постулат про необхідність завоювання «життєвого простору», ідеологічно підкріплений расистською теорією про вищість «арійців» над усіма іншими етносами і народами. На цьому ґрунтувалося переконання про відсутність моральних перешкод на шляху до перетворення німців у панівну націю, а відтак стверджувалось, що здійснення цієї мети виправдовує застосування будь-яких засобів.

Головною метою німецької політики було панування над Україною як у політичному, так і у військовому відношенні. А. Гітлер категорично відмовлявся визнати за Україною права на створення власної державності навіть під жорстким контролем Німеччини: «Я в цьому питанні стою на точці зору британських торі: якщо я підпорядковую собі вільну країну для того, щоб знову дати їй

свободу, то який в цьому сенс? Хто пролив кров, має право і на панування» [1, 88]. Отже, у плани нацистського керівництва не входило створення незалежної української держави, тому відомство А. Розенберга розробляло плани освоєння України і впроваджувало політику співпраці з українцями, виходячи з неприйняття А. Гітлером права на їх державну самостійність. «Населенню політикою займатися нічого, від цього може бути тільки шкода. А довіру до себе й усіх необхідних благ можна добитися тільки працею, працюючи на німців» [29, 75].

Розробляючи план «Барбаросса» (Fall «Barbarossa»), німецьке політичне й військове керівництво заклало в його основу ідеологічну концепцію, за якою війна з Радянським Союзом передбачалася як збройний конфлікт особливого роду. У німецьких солдатів та офіцерів наполегливо формувалася думка, що вони є представниками вищої раси, а значить, втіленням усіляких людських чеснот. Всі інші народи нацистська пропаганда оголосила нижчими расами, а євреї, цигани і слов'яни, згідно з гітлерівською ідеологією, були носіями різноманітних пороків і тому підлягали безумовному знищенню в ході війни або в недалекому майбутньому. А. Гітлер заявляв: «Мы стоим перед необходимостью уменьшить количество населения, это является частью нашей миссии охраны германского народа. Нам придется развить технику обезлюживания... Я имею в виду уничтожение целых расовых групп. Природа жестока, поэтому и мы можем быть жестокими. Если я могу послать цвет германской нации в пекло войны без малейшего сожаления о пролитой ценной германской крови, то, конечно,

я имею право устранить миллионы людей низшей расы, которые размножаются, как черви!» [11, 89]. «Низшей расе нужно меньше жилья, меньше одежды, меньше пищи и меньше культуры, чем высшей расе», – писав доктор Р. Лей (керівник «Німецького трудового фронту») у січні 1940 р. [11, 89]. «Славяне должны на нас работать. Если они нам более не нужны, они могут умереть», – так підсумував політику щодо східних територій один із підлеглих А. Розенберга [11, 23]. Керівник СС Г. Гімлер був ще більш красномовним: «Меня ни в малейшей степени не интересует судьба русского или чеха... Живут ли другие народы в довольствии или они подымают с голоду, интересует меня лишь постольку, поскольку они нужны нам как рабы для нашей культуры; в ином смысле это меня не интересует.

Если десять тысяч русских баб упадут от изнеможения во время рытья противотанковых рвов, то это будет интересовать меня лишь в той мере, в какой будет готов этот противотанковый ров для Германии. ...Мы, немцы, являемся единственными на свете ЛЮДЬМИ, которые прилично относятся к животным, поэтому мы будем прилично относиться и к этим людям-животным, но мы совершим преступление против своей собственной расы, если будем о них заботиться и прививать им идеалы с тем, чтобы нашим сыновьям и внукам было еще труднее с ними справиться» [12, 152 – 153].

У період бойових дій на ОКВ (німецьке головне командування) покладалася відповідальність за розповсюдження серед солдатів і офіцерів вермахту пропагандистських матеріалів, серед яких «Пам'ятка про Радянський Союз»,

«Директиви щодо поведінки військ» тощо. Їх зміст закликав військово-службовців вермахту до війни на знищення супротивника, насаджуючи переконання, що їм протистоять фанатичні, але в расовому відношенні неповноцінні вороги, виховані на принципах марксизму-ленінізму. В «Пам'ятці...» спеціально підкреслювалось, що «німці є пануючою расою в Європі, їх життєві інтереси завжди простягалися в Європі далеко на схід. У Східній Європі вони повинні забезпечити собі на необмежений час життєвий простір і можливості для розквіту своєї нації.

Для місцевого населення в Східній Європі характерними є так звані жіночі риси вдачі. Вони відчують себе щасливими, якщо над ними хтось панує, це відчуття буде тим сильніше, чим сильнішою буде їх залежність від цієї пануючої сили.

Згадані вище племена вимагають у зв'язку з цим жорсткого і безжального ставлення при постійному застосуванні погроз або застосуванні штрафів і репресій, навіть якщо немає ніякого безпосереднього приводу для цього. З метою кращого здійснення цих методів залякування і досягнення більшої слухняності не можна дозволяти, щоб вони жили заможні і в ситості, що, зважаючи на їх гнучкість та їх потребу в залякуванні, буде не дуже важко зробити» [23, 31–33].

Особливе місце серед численних документів нацистського керівництва посідає генеральний план «Ост», у якому викладені основні напрями «східної політики», серед яких передбачалось переселити і знищити 65% українців, а також пропонувались методи підризу біологічної сили українського народу.

Окупація Черкащини, яка тривала з 29 липня 1941 р. по 23 вересня 1943 р.,

стала яскравим прикладом втілення цих планів у життя, а відтак тяжким випробуванням для населення краю. Нацисти на окупованих землях цього регіону, як і на всій території України, запровадили свій «новий порядок» – жорстокий режим, метою якого було підкорення та колонізація краю. Територія Черкащини була включена до так званого рейхс-комісаріату «Україна» з центром у м. Рівному, який поділявся на 5 генеральних комісаріатів, а ті – на гебітс-комісаріати (округи), міські громади і райони та старости. Переважна більшість районів Черкащини увійшли тоді до Київського генерального комісаріату.

Переважно вже перша зустріч з окупантами перевертала в свідомості всі уявлення про людяність. С. Кващук з м. Монастирище, якому на той час було 9 років, розповідає: «Вперше німців я побачив здалеку, коли вони підійшли до нашого міста. Вони жорстоко розгромили декілька будинків і вбили двох старих людей. Німці були жорстокі, їх не хвилювало, хто в них на дорозі – знищували всіх. Особисто в мене потрясіння було, адже я, будучи дитиною, вперше побачив вбивство двох знайомих мені людей. Після цього випадку німці були втіленням якоїсь нелюдності» [17].

З приходом окупантів життя людей почало змінюватися, в деяких випадках вони вимушені були навіть залишити свої домівки, оскільки там оселились загарбники, або жити разом із ними під одним дахом [28, 68]. У населення забирали домашню худобу й птицю, позбавляли шматка хліба. «В селах Драбовка и Франковка ... немецкие солдаты забрали у населения все продукты, какие только имелись (хлеб, масло, мясо и т.д.). Одна из женщин с. Драбовка, пытавшаяся

оставить для своей семьи муку и крупу, была забита немецкими солдатами до бесчувствия...» [9, 201].

Згідно з наказами районних управ та жандармських постів у населених пунктах була встановлена комендантська година – з 21.00 до 4.00, обов'язкова для виконання і «спрямована на забезпечення спокою населення та гарантування його приватної власності». Громадян, які порушували визначений час, розстрілювали на місці без будь-якого попередження.

У вечірні та нічні години проводилося затемнення населених пунктів. Світло горіло лише в тих будинках, де проживали німці, населенню ж заборонялося користуватися електроенергією. За порушення цієї заборони загрожував розстріл. Якщо в будинках патрулі помічали світло, вони без попередження стріляли у вікна. У розпорядчих документах зазначалося, що «особи, які порушуватимуть наказ, будуть затримуватись і каратись штрафом або іншим покаранням, залежно від характеру порушення».

Населення фактично опинилось під суворим контролем з боку окупаційної влади, наслідком якого стала відсутність будь-яких можливостей для соціальної мобільності. Так, було проведено загальну обов'язкову реєстрацію всього населення, в результаті якої воно фактично позбавлялось права проживати поза межами свого населеного пункту та вільно пересуватися, оскільки окупаційною адміністрацією скрізь було встановлено суворі правила для обмеження міграції населення з метою утримувати сталу кількість робочих рук і виявити колишніх активістів [24, 245 – 246]. Щоб виїхати за межі власного населеного пункту, необхідно було мати дозвіл [25, 48]. У

Чигиринському районі після реєстрації кожному мешканцю повісили бірку з номером та з назвою села, де він проживав. «Якщо росіянин з'явиться без розпізнавального знака на груді, розглядати його як партизана і вішати», – йшлося в наказі німецького командування [27, 15].

Селяни і далі мусили ходити на роботу в колишні колгоспи і радгоспи. Відмінили лише їхні старі назви, замінивши простою нумерацією. Наприклад, колишній радгосп в м. Черкаси отримав назву «Державне господарство № 17». Очолював «громадське господарство» призначений німцями керівник, як правило, з місцевих жителів (спеціалістів чи навіть колишніх колгоспних «активістів»), який був відповідальний за все господарство, за збереження та поставки зерна [2, 8; 19]. Проводився суворий облік щоденних виходів на роботу. Прикладом такого чіткого обліку є трудові таблиці працівників Миколаївського господарського двору в м. Золотоноша за 1942 р. [4].

На польові роботи залучали все працездатне сільське населення віком від 15 до 60 років, включаючи старих та дітей, але траплялися випадки залучення до громадських робіт дітей і більш раннього віку [15]. Як правило, їхня праця використовувалась під час оранки, випасу худоби, на збиранні колосків, на сівбі та молотьбі, а особливо у боротьбі з бур'янами та шкідниками [3, 34]. У наказі Чигиринської райуправи наголошувалось на тому, що все населення району віком від 14-ти років мало брати активну участь у весняній посівній кампанії, до якої залучалося «все державне, громадське і приватне тягло». Особи, які не брали участі в цій кампанії, розглядалися як саботажники [8, 112].

За працю селян стежили наглядачі, які особливо жорстоко карали за крадіжки продукції. Є. Вдовиченко із с. Бужанки Лисянського району пригадує, що на селі була ферма з худобою, біля якої – великий баштан. Аби уникнути крадіжок, «німці поставили біля нього три шибениці, і тих, кого піймали, вішали одразу. І не дивились, чи то доросла людина, чи дитина. У нас було два випадки повішання, і надалі люди просто боялись» [16].

На початку зими 1941–1942 рр. окупанти впровадили власні норми здачі продуктів, внаслідок чого в аграрній політиці нацистів утвердився принцип «тотального вилучення». Громадські двори мали виконувати обов'язкові поставки продукції для німецької армії. За розпорядженням коменданта всі працездатні кожного дня мусили працювати в громадському дворі: орати, сіяти, збирати врожай, а все вирощене відправляти до Німеччини.

На полях застосовувалась переважно ручна праця, оскільки техніку МТС було евакуйовано або знищено під час відступу радянських військ, а та нечисленна, яку вдавалося відремонтувати, часто простоювала через відсутність пального. Окупанти частково виділяли техніку лише для вивозу зібраного врожаю. При цьому селянам заборонялося використовувати реманент та тяглову силу для обробітки власної присадибної ділянки. За це накладався штраф у 200 крб. за кожну тяглову одиницю [26, 6]. Оскільки техніки на селі катастрофічно не вистачало, як тяглову силу використовували переважно коней, корів і волів, але їх теж була невелика кількість, наприклад, 7 коней на 100 га. У «громадських господарствах» німці розширювали

використання ручної праці. Г. Герінг на нараді в Берліні 7 листопада 1941 р. заявив: «Якщо немає машин, то потрібно за допомогою людських рук виконувати ті вимоги, які імперія висуває до сільського господарства» [13, 639]. В розпорядженні рейхскомісара України Е. Коха генеральному комісару Київської округи від 22 січня 1942 р. зазначалось: «Зважаючи на нестачу пального і коней..., найлегше провести обробіток полів, якщо повністю і безцеремонно використати людську робочу силу... Лише застосувавши ручну працю, можна перекопати землю для весняної сівби зернових. Якщо задіяти 50 тисяч чоловік, кожен з яких за день у середньому скопуватиме 100 кв. м, щодня можна обробити 500 га землі» [14].

У життя селянина ввійшла велика кількість штрафів, які були ще однією мірою покарання і грабунку. Встановлювати їх мали право старости громадських господарств, сільськогосподарські коменданти, голови районних управ, тому, крім запроваджених рейхскомісаріатом, існувала значна кількість місцевих штрафів на рівні сільських громад. Окрім системи індивідуального штрафування, було запроваджено систему колективного стягнення штрафів: відповідальність накладалась на все населення села за дії окремих осіб.

Гітлерівці захопили продовольчі ресурси громадського фонду, грабували індивідуальні господарства селян, яким було заборонено різати худобу та продавати сільськогосподарські продукти на базарах. Прогодуватися селянам допомагали городи. Саджали картоплю, квасолу, сіяли коноплі, жито, сочевицю, кукурудзу, мак, буряки, моркву. Жито мололи в жорнах. Найважче було

наприкінці зими, коли залишалось зерно та картопля лише на посів. Нерідко люди засинали голодними – економили як тільки могли [17]. Також їли лісові ягоди, гриби, кропиву [15]. Ловили рибу, раків. А. Сороці найбільше запам'ятався «хліб із ячменю по половині з картоплею, бо з пшеницею погано було» [18]. Виживати допомагала також худоба та птиця, яку тримали в господарстві. Великою трагедією було, коли в родині забирали основну годувальницю – корову [19]. Г. Федченко з с. Стебне Звенигородського району розповідає про те, що в селі була пекарня, де німці хліб пекли, то вони (діти) ходили красти його [21].

Значною мірою вижити допомагали базари, хоча ціни на них трималися зависокі. Однак коли не мали грошей, товаром могли й обмінюватись [17]. Найбільш цінними товарами були сіль, цукор, сірники, мило. Якщо не мали можливості купити сірники, користувались кременем [15]. «Було, дивишся, де з якого димаря димить, біжиш туди, щоб взяти жару», – пригадує К. Тесля з с. Лукашівка Золотоніського району [20].

Особливо катастрофічною ситуація з нестачею продовольства була в містах і робітничих селищах. Міське населення, отримуючи мізерну кількість продовольства найгіршої якості, а інколи і зовсім нічого, голодувало. У тяжкому становищі опинилися люди, які не працювали на підприємствах. Незважаючи на те, що працювали деякі підприємства, які мали виробляти до 20% предметів споживання для населення, в регіоні посилювався дефіцит товарів [22, 2]. Внаслідок політики насаджування штучного голоду гинули тисячі людей. Голод призводив до фізичного виснаження, ставав причиною поширення хвороб та інфекцій.

Однією з нагальних проблем під час окупації стала відсутність одягу і взуття. Ціна на одяг була непомірною, тому він здебільшого був домашнього виробництва або доводилося доношувати придбане ще до війни. «Я пам'ятаю свої спідниці з мішкщини, та як із сестрою мінялися курточками та ходили в них по черзі», – згадує З. Буценко із с. Лебедина Шполянського району [15]. Коли не було взуття, «обмотували ноги ганчір'ям, так і ходили». Траплялися непоодинокі випадки, коли одяг і взуття знімали з мертвих солдатів.

Отже, гітлерівська Німеччина катастрофічно підірвала економіку Черкащини. Уся продукція харчової промисловості Черкащини надходила в розпорядження німецького командування. Фабрики і заводи припинили роботу або ж переходили на випуск дріб'язкової продукції.

Однією з найголовніших прикмет окупаційного режиму стала визначена планом «Ост» політика тотального терору, ретельно продумана система карально-репресивних заходів. З перших днів розпочалися масові розстріли, криваві розправи над мирними жителями, взяття заручників, спалення сіл. Першою заповіддю загарбників було винищення носіїв комуністичної та національної ідеології. Так, у м. Золотоноша вже на третій день окупації нацисти заарештували і стратили 300 активістів [10, 275]. Загарбники вдавалися до садистських методів. Активного організатора колгоспного руху П. Романця із селища Стеблева на Корсунщині фашистські головорізи піддали нелюдським тортурам: викололи очі, відрізали носа, повитягували з рук жили.

Масова ліквідація представників радянської влади здійснювалась у спеціально створених концентраційних таборах.

Тисячі червоноармійців загинули від голоду і розстрілів у страхітливому таборі для військовополонених – так званій «Уманській ямі» (глиняному кар’єрі цегельні). Щодня в «Уманській ямі» від нелюдських умов утримання гинуло 60–70 військовополонених [30, 56]. Майже 25 тисяч було замордовано на околиці міста Умані в Сухому Яру [9, 9]. Жертвам виколювали очі, з живих здирали шкіру, забивали кілки в голову. 12750 жителів Золотоніського, Гельмязівського, Іркліївського та Чорнобаївського районів знайшли могили в Золотоніському концтаборі [5, 25]. За неповними даними, нацисти знищили понад 50 тисяч лише черкащан, не рахуючи військовополонених, з останніми – близько 100 тисяч. У трагічну осінь 1941-го поблизу с. Бакаєве Чорнобаївського району було влаштовано табір для військовополонених. За наявними даними, в ньому перебувало близько 16 тисяч радянських воїнів, які потрапили в оточення в районі Оржиці. Від ран, хвороб і голоду щодня вмирали сотні полонених.

Протягом перших місяців окупації на території краю була створена розгалужена мережа концтаборів і в’язниць. Зокрема, в Драбівському районі діяли концтабори в селах Жорнокльови і Шрамківка, Чорнобаївському – в с. Хрестителеве, Христинівському – в с. Івангород. У Бабанці Уманського та Буках Маньківського районів на концтабори були перетворені місцеві середні школи, у Тальному – гранкар’єр, Золотоноші і Смілі – території військових містечок.

З перших днів окупації гітлерівці розгорнули небачений за своєю жорстокістю терор проти мирного населення. Тільки за один день 18 серпня 1941 р. вони розстріляли понад 2800 жителів

Тальнівського району. В сусідньому Катеринопільському районі гітлерівці 6 вересня розстріляли 30 мешканців райцентру. За роки окупації в місті Черкаси було розстріляно, повішено і закатовано 4600 чоловік, у тому числі 1800 дітей віком до 12 років [9, 9].

У листопаді 1941 р. було розстріляно 3,5 тис. чоловік у Золотоноші, а з 25 по 30 липня 1942 р. гітлерівці знищили понад 7 тисяч радянських військовополонених, серед них – 157 мешканців міста. 80-річну Марфу Прокопенко із села Деньги на Золотоніщині облили бензином і спалили в ямі [9, 9].

Жахлива трагедія сталася у с. Цибулеві Монастирищенського району, де нацистські нелюди відібрали 105 дітей у тамтешніх працюючих жінок, без будь-яких очевидних мотивів їх убили і заборонили поховати. Частину приречених на смерть юних цибулівчан возили селом у клітках, а потім закопали живцем [6, 33].

На Черкащині, як і всюди, нацисти запроваджували тактику «випаленої землі», тобто нищили все на своєму шляху. Восени 1943 р. ними зруйновано центри таких міст Черкащини, як Черкаси, Корсунь, Сміла, Золотоноша, Чигирин та ін., спалено 2235 сільських будинків у Черкаському районі. Всьому світові як символ злочину фашизму проти мирних громадян відомі села Лідиче (Чеська Республіка) та Хатинь (Республіка Білорусь), які були спалені, а мешканці розстріляні. На Черкащині таких сіл більше десяти. Зокрема, 18 червня 1943 р. було повністю спалено хутір Буда Чигиринського району і знищено 82 його жителі, у жовтні – листопаді в тому ж районі спалено у селі Мельники 352 двори і знищено 300 мешканців, у селі Вдовин Хутір – 140 дворів і 409 жителів. 10 січня

1944 р. у селі Острівець Уманського району було спалено 200 дворів і розстріляно 156 жителів. Така ж доля спіткала і села Будище Черкаського, Шестеринці Лисянського, хутір Павлопіль Маньківського, Ленінське Чигиринського районів та ряд інших.

Під час каральної акції на хуторі Буда 18 червня 1943 р. есесівський офіцер вирвав із рук жительки хутора М. Проценко одноденне немовля і розбив йому голівку об камінь. Троє маленьких хуторян заховались у погребі, але їхні життя обірвала граната. 19 жовтня 1943 р. каральна експедиція окупантів вчинила розправу над мешканцями відразу трьох хуторів на Чигиринщині – Ленінського, Вдовина і Дяків. Їх було спалено дотла, а 1070 жителів розстріляно. Хуторянку Анастасію Ворону нелюди вбили разом із двотижневим сином, Софію Ворону – разом з шестирічною донькою Олею і півторарічним сином Михайликом. Було вбито однорічного Андрійка Семиноженка, а його брата Толю, який ледь навчився ходити, окупанти спалили на вогнищі. Карателі втопили в колодязі 11-річного Іванка та 2-річного Саву Рискаків [7, 1].

Поширеним методом знущань над населенням стало масове використання фізичного покарання. Так, в с. Копіювате Канівського району окупантами було побито біля 100 осіб [9, 280]. Фізичні покарання застосовували за спізнення та невихід на роботу, відмову здавати худобу, забивали до смерті хворих, які не могли працювати, тощо. А. Сорока із с. Стецівки Звенигородського району, якому на час окупації виповнилося 12 років, розповідає: «За провину люто карали шомполом. І мені попало шомполом від нового коменданта. А провина

моя була в тому, що я прийшов подивитися на нового коменданта. А в них на роботі треба працювати» [18].

Страшною трагедією для українського народу стало вивезення українців на каторжні роботи до Німеччини. З весни 1942 р. вивіз людей на роботу до Німеччини характеризується як примусовий і масовий. Умови життя та праці, у які потрапляли наші співвітчизники, суттєво відрізнялись від обіцянок нацистської пропаганди і умов життя та праці інших іноземних робітників. Залучення поліції для примусового збору робітників стало нормою. Подекуди практикувалося заручництво, широко використовувалися також такі методи рекрутизації, як конфіскація зерна та майна, спалення осель, насильницьке захоплення, катування, примусові аборти вагітних, масові облави за майбутніми остарбайтерами, які проводилися з особливою жорстокістю. В наказах йшлося: «... коли хто-небудь з визначених на роботу до Німеччини не з'явиться або ж втече, відправлений буде сам староста або негайно розстріляний...».

Досить часто після отримання повістки молодь вдавалася у крайнощі, щоб ввести медичну комісію в оману: ховалась у гнійних ямах, навмисно себе калічила, заражалася коростою, завдавала собі ран соляною та сірчаною кислотою, натрієм, часником, пила настій тютюну, роз'яструвала шкіру, спричинюючи висип, який схожий на симптоми сифілісу. Траплялися випадки, коли дівчата віддавалися незнайомим чоловікам із метою завагітніти, оскільки вагітних жінок німці на роботи не відправляли. Всього, за неповними даними, в роки окупації з Черкащини вивезено до Німеччини 83293 остарбайтери.

З приходом гітлерівців населення Черкаського краю було позбавлене якісних медичних послуг. У довоєнний період на території Черкащини функціонував досить значний медико-санітарний комплекс, основу якого складали лікувально-профілактичні та санітарно-гігієнічні заклади, в яких працювали кваліфіковані спеціалісти. Медико-санітарні інституції безкоштовно надавали необхідну медичну допомогу населенню та контролювали санітарний стан населених пунктів.

Політика німецької влади в галузі медичного забезпечення насамперед була зумовлена тим, що українське населення розглядалося як важливий трудовий ресурс. При районних управах було створено відділи охорони здоров'я, які організували і контролювали діяльність медичних закладів, займалися кадровими питаннями в медичній сфері, розробляли і впроваджували санітарні заходи з лікування і профілактики захворювань, забезпечували медперсонал медичних установ спецодягом. У всіх районах було введено обов'язкове медичне страхування населення. Застраховані особи мали право на безкоштовне лікування, крім того, хворий отримував 50% заробітної плати, починаючи з 4-го дня захворювання. Для інших категорій населення було запроваджено платне лікування згідно із затвердженими райуправами розцінками.

Така ситуація суттєво вплинула на доступність медичних послуг, оскільки більшість населення в містах і селах не мала змоги оплатити якісне лікування. Крім того, в лікарнях не вистачало ліків, а безкоштовна медична допомога надавалася виключно у невідкладних випадках. Тим самим німецька влада

фактично позбавила населення медичного обслуговування, а це, в свою чергу, призвело до поширення інфекційних захворювань. Поширилися також і гострі респіраторні та дитячі захворювання, мала місце висока дитяча смертність.

Через руйнування лікувальних закладів і відсутність фахівців для більшості хворих стала недоступною спеціалізована медична допомога. Оскільки не вистачало найнеобхідніших компонентів та обладнання для приготування в аптеках навіть простих ліків, люди лікувалися «народними методами»: травами, перекип'яченим бензином, замазували рани землею. «Ліки того часу – трави. Лікували безкоштовно. Бабки збирали, варили, пили самі і поїли людей», – пригадує П. Федченко з хутора Червона Звенигородського району [21]. При відсутності грошей населення за надані послуги платило продуктами. У зв'язку з ліквідацією колгоспних пологових будинків, катастрофічним зменшенням їх у містах та скороченням кількості пологових ліжок у загальних лікарнях у період окупації рідкістю була госпіталізація породілей. Пологи, як правило, приймали бабки-повитухи. В цілому руйнування мережі закладів охорони здоров'я, позбавлення цивільного населення елементарної медичної допомоги внаслідок знищення лікувальних та профілактичних установ, антисанітарні умови проживання негативно позначилися на стані здоров'я людей, які опинилися на окупованих територіях.

Отже, окупація Черкащини нацистсько-фашистськими загарбниками принесла населенню краю масові страждання, приниження, відчуття безпорадності та безправності. На Черкащині, як і скрізь в Україні, загарбники

цілеспрямовано втілювали свої людиноненависницькі плани щодо власного панування, у яких нашому населенню відводилась роль справжніх рабів. Була запроваджена жорстка політика примусової праці шляхом залучення населення до робіт як на окупованій території області, так і на території Третього рейху. Окупанти найбільш широко застосовували методи фізичного знущання та масових репресій щодо мирного населення Черкащини, каральні акції, заручництво. Масові вбивства, приниження й знищення мешканців Черкащини здійснювалися не тільки в концентраційних таборах, а були тотальними, і відчувати себе в безпеці з приходом на нашу землю окупантів не міг ніхто й ніде.

Специфічною формою фізичного терору було створення умов, що призводили до штучного голоду, який підривав фізичні сили людей. Саме на це була спрямована нацистська аграрна політика з її різноманітними формами пограбування населення. Ще одним методом фізичного терору щодо жителів краю стало знищення довоєнної системи медичного обслуговування і як наслідок – позбавлення кваліфікованої медичної допомоги та медикаментозного забезпечення, що призвело до поширення смертності серед населення.

Уперше в історії людства воєнна агресія, масовий геноцид стали засобом реалізації державної ідеології великої держави, якою була нацистська Німеччина. Тому неправильним, помилковим, навіть злочинним було б намагання списати неймовірні звірства нацистів на якісь «окремі випадки» або «ексцеси деяких виконавців» відповіддю на дії партизанів. Для всіх злочинів, вчинених на окупованих територіях, була розроблена

чітка «нормативна база», яку затвердили керівники людиноненависницького Третього рейху та вермахту напередодні війни. Вона мала статус «найсуворіших інструкцій», що були обов'язковими для беззаперечного виконання. Головний зміст нацистського «нового порядку» полягав у повному зламі базових цінностей людської цивілізації – відмові мільйонам людей та цілим народам у праві на життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Дашичев В.И.* Стратегия Гитлера – путь к катастрофе, 1933–1945: исторические очерки, документы и материалы: в 4 т. / В.И. Дашичев. – ИМЭПИ РАН. – М.: Наука, 2005. – Т. 1: Подготовка ко Второй мировой войне, 1933–1939. – 2005. – 524 с.
2. Державний архів Київської області. – Ф. Р-2690. – Оп. 1. – Спр. 19.
3. Державний архів Київської області. – Ф. Р-2531. – Оп. 1. – Спр. 5.
4. Державний архів Черкаської області. – Ф. Р-1820. – Оп. 1. – Спр. 17, 26.
5. Державний архів Черкаської області. – Ф. 4677. – Оп. 6. – Спр. 280.
6. Державний архів Черкаської області. – Ф. П-1132. – Оп. 1. – Спр. 381.
7. Державний архів Черкаської області. – Ф. Р-800. – Оп. 1. – Спр. 6.
8. Державний архів Черкаської області. – Ф. Р-1353. – Оп. 1. – Спр. 2.
9. Не підлягає забуттю: нацистський окупаційний режим на Черкащині (1941–1944): збірник наукових статей, документів, матеріалів, спогадів / Керівник проекту О. А. Воронкіна. – Черкаси: Вертикаль, 2013. – 366 с.
10. Німецькі окупанти на Полтавщині (1941–1943): [зб. документів]. – Полтава: Зоря Полтавщини, 1947. – 80 с.
11. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками [Текст]: сб. материалов: в 3 т. / под общ. ред. Р.А. Руденко; [сост. Г.Н. Александров и др.]. – М.: Юрид. лит., 1965 – 1966. – Т. 2: Военные

преступления. Преступления против человечности. – 1966. – 799 с.

12. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками [Текст]: сб. материалов: в 3 т. / под общ. ред. Р.А. Руденко; [сост. Г.Н. Александров и др.]. – М.: Юрид. лит., 1965 – 1966. – Т. 3 : Преступления против человечности. – 1966. – 799 с.

13. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками [сборник документов в 7 т.] / под ред. Р. А. Руденко. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1957 – 1961. – Т. 3: Военные преступления и преступления против человечности. – 1958. – 816 с.

14. Падалка С. Хрестоматія з новітньої історії України (1917–1945) / С. Падалка. – Київ, 1998. – 400 с.

15. Спогади Буценко З. Т. (1929 р.н., с. Лебедин Шполянського району Черкаської області). – Рукопис, 2008 р. – Архів автора.

16. Спогади Вдовиченко Є. О. (1908 р.н., с. Бужанки Лисянського району Черкаської області). – Рукопис, 2007 р. – Архів автора.

17. Спогади Кващука С. С. (1932 р.н., м. Монастирище Черкаської області). – Рукопис, 2007 р. – Архів автора.

18. Спогади Сороки А. О. (1929 р.н., с. Стецівка Звенигородського району Черкаської області). – Рукопис, 2008 р. – Архів автора.

19. Спогади Сороки М. В. (1930 р.н., с. Чижівка Звенигородського району Черкаської області). – Рукопис, 2008 р. – Архів автора.

20. Спогади Теслі К. П. (1928 р.н., с. Лукашівка Золотоніського району Черкаської області). – Рукопис, 2007 р. – Архів автора.

21. Спогади Федченко Г. П. (1927 р.н., с. Стебне Звенигородського району Черкаської області). – Рукопис, 2007 р. – Архів автора.

22. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 1. – Спр. 81.

23. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 1. – Спр. 38.

24. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 195.

25. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України. – Ф. 3206. – Оп. 2. – Спр. 132.

26. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 240.

27. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп. 22. – Спр. 391.

28. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.166. – Оп. 2. – Спр. 4.

29. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.62. – Оп. 9. – Спр. 2.

30. Черкащина в період Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.: збірник документів та матеріалів. – Черкаси, 2000. – 208 с.

REFERENCES

1. *Dashichev V.I. Strategiya Gitlera – put k katastrofe, 1933–1945: istoricheskie ocherki, dokumenty i materialy: v 4 t. / V.I. Dashichev. – IMEPI RAN. – M.: Nauka, 2005. – T. 1: Podgotovka ko Vtoroy mirovoy voyne, 1933–1939. – 2005. – 524 s.*

2. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti. – F. R-2690. – Op. 1. – Spr. 19.

3. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti. – F. R-2531. – Op. 1. – Spr. 5.

4. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti. – F. R-1820. – Op. 1. – Spr. 17, 26.

5. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti. – F. 4677. – Op. 6. – Spr. 280.

6. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti. – F. P-1132. – Op. 1. – Spr. 381.

7. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti. – F. R-800. – Op. 1. – Spr. 6.

8. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti. – F. R-1353. – Op. 1. – Spr. 2.

9. *Ne pidlihaie zabuttii: natsytskyi okupatsiyni rezhym na Cherkashchyni (1941–1944): zbirnyk naukovykh statei, dokumentiv, materialiv, spohadiv / Kerivnyk proektu*

- O. A. Voronkina. – Cherkasy: Vertykal, 2013. – 366 s.
10. Nimetski okupanty na Poltavshchyni (1941–1943): [zb. dokumentiv]. – Poltava: Zoria Poltavshchyny, 1947. – 80 s.
11. Nyurnbergskiy protsess nad glavnyimi nemetskimi voennymi prestupnikami [Tekst]: sb. materialov: v 3 t. / pod obshch. red. R.A. Rudenko; [sost. G.N. Aleksandrov i dr.]. – M.: Yurid. lit., 1965 – 1966. – T. 2: Voennye prestupleniya. Prestupleniya protiv chelovechnosti. – 1966. – 799 s.
12. Nyurnbergskiy protsess nad glavnyimi nemetskimi voennymi prestupnikami [Tekst]: sb. materialov: v 3 t. / pod obshch. red. R.A. Rudenko; [sost. G.N. Aleksandrov i dr.]. – M.: Yurid. lit., 1965 – 1966. – T. 3: Prestupleniya protiv chelovechnosti. – 1966. – 799 s.
13. Nyurnbergskiy protsess nad glavnyimi nemetskimi voennymi prestupnikami [sbornik dokumentov v 7 t.] / pod red. R. A. Rudenko. – M.: Gosudarstvennoe izdatel'stvo yuridicheskoy literatury, 1957 – 1961. – T. 3: Voennye prestupleniya i prestupleniya protiv chelovechnosti. – 1958. – 816 s.
14. *Padalka S. Khrestomatiia z novitnoi istorii Ukrainy (1917–1945) / S. Padalka. – Kyiv, 1998. – 400 s.*
15. Spohady Butsenko Z. T. (1929 r.n., s. Lebedyn Shpolianskoho raionu Cherkaskoi oblasti). – Rukopys, 2008 r. – Arkhiv avtora.
16. Spohady Vdovychenko Ye. O. (1908 r.n., s. Buzhanky Lysianskoho raionu Cherkaskoi oblasti). – Rukopys, 2007 r. – Arkhiv avtora.
17. Spohady Kvashchuka S. S. (1932 r.n., m. Monastyryshche Cherkaskoi oblasti). – Rukopys, 2007 r. – Arkhiv avtora.
18. Spohady Soroky A. O. (1929 r.n., s. Stetsivka Zvenyhorodskoho raionu Cherkaskoi oblasti). – Rukopys, 2008 r. – Arkhiv avtora.
19. Spohady Soroky M. V. (1930 r.n., s. Chyzhivka Zvenyhorodskoho raionu Cherkaskoi oblasti). – Rukopys, 2008 r. – Arkhiv avtora.
20. Spohady Tesli K. P. (1928 r.n., s. Lukashivka Zolotoniskoho raionu Cherkaskoi oblasti). – Rukopys, 2007 r. – Arkhiv avtora.
21. Spohady Fedchenko H. P. (1927 r.n., s. Stebne Zvenyhorodskoho raionu Cherkaskoi oblasti). – Rukopys, 2007 r. – Arkhiv avtora.
22. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv Vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. – F. KMF-8. – Op. 1. – Spr. 81.
23. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv Vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. – F. KMF-8. – Op. 1. – Spr. 38.
24. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv Vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. – F. KMF-8. – Op. 2. – Spr. 195.
25. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv Vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. – F. 3206. – Op. 2. – Spr. 132.
26. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv Vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. – F. 4620. – Op. 3. – Spr. 240.
27. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. – F.1. – Op. 22. – Spr. 391.
28. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. – F.166. – Op. 2. – Spr. 4.
29. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. – F.62. – Op. 9. – Spr. 2.
30. Cherkashchyna v period Velykoi Vitchyznianoï viiny 1941 – 1945 rr.: zbirnyk dokumentiv ta materialiv. – Cherkasy, 2000. – 208 s.

O. Yashan

Nazi «New Order» in Cherkasy Region (1941 – 1943)

Abstract

Ukraine was the territory where main directions of «New Order» were realized with extreme cynicism and atrocity that endangered annihilation of the Ukrainian statehood and the Ukrainian ethnos.

Using the example of Cherkasy region with the occupation period from 1941 till 1943 the author examined ideological background, goal and results of implementation of the Nazi national policy and

analyzed forms, methods and practical realization of the repressive occupation policy in the region. The main points of the Nazi policy in the occupied Cherkasy region were determined by Hitler's general theoretical directions about colonial use of Ukraine as the «life space» for the German people. The main goal of the Nazi economic policy was maximal use of industrial and agricultural potential of the occupied territory. For this purpose the occupants carried out a rigid compulsory labor policy through involvement of the population to the works both on the occupied region and on the territory of the Third Reich. In Cherkasy region the policy of total physical terror was implemented through physical abuse, mass repressions, punitive actions, support of the civilian population, creation of conditions for artificial hunger, destruction of the pre-war medical service and provision of medicaments. Thus, the main essence of the Nazi «New Order» consisted in collapse of base values of the human civilization – deny millions of people and nations the right to life.

Гендерне мислення, гуманістичне за своєю сутністю, трактує людину у гендерній політиці як найвищу цінність, важливий фактор функціонування суспільства та його трансформації шляхом реалізації людиномірного комплексу заходів з перетворення Збройних сил України в армію кращих світових зразків. До цього комплексу заходів слід включити високі соціальні стандарти життя військовиків жіночої та чоловічої статі, гідну оплату праці та забезпечення членів їх родин, гуманізацію військового законодавства, всіх відносин у війську, зокрема і гендерних, цивілізованого правового статусу військовослужбовців, а їх функціональна діяльність має відбуватися лише у правовому полі [8, 159-238]. Олюднення гендерних відносин в армії неможливе без її гуманізації та демократизації, реформування всієї системи життєдіяльності війська, військової освіти, виховання, підготовки командних кадрів й особового складу.